

Марија ЦРНИЋ ПЕЈОВИЋ

**ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ У СЕОСКИМ НАСЕЉИМА
ХЕРЦЕГНОВСКЕ ОПШТИНЕ У 19. ВИЈЕКУ ДО ОТВАРАЊА
ПРВЕ ДРЖАВНЕ ШКОЛЕ 1869. ГОДИНЕ**

други дио

Кључне ријечи: православна црква, херцегновска општина, основне школе, учитељи, ученици, уџбеници, Христифор Ломбардић.

Школе у појединим насељима

Топла - насеље које је током 18. вијека имало најзначајније мјесто у херцегновском крају гдје је било сједиште православне цркве, извршне и дјелимично судске власти, развијена трговина, занатство, поморство и просвјетна дјелатност. То је једино насеље овога краја у којему дјелује организовано школска дјелатност од 18. вијека под окриљем православне цркве, али и католичке цркве, јер је самостан Св. Антуна тада припадао топаљском насељу. Ту је радила школа (и током 19. вијека) коју су похађала и дјеца православне вјере, да би превасходно научила италијански језик посебно потребан поморцима и трговцима. Школа у овом насељу, у организацији православне цркве, са прекидима ради и у првој половини 19. вијека, а контунирано од краја педесетих до 1869. године када је отворена прва државна школа на Топлој, прва таква у руралном насељу овога краја.

Зна се да је школа на Топлој радила 1769. године, а 1796. учитељ је био Јован Ђоћа којег је замјенио 1812. године Јосип Троповић. Овај податак не слаже се са податком да је на молбу топаљског народа отворена школа 1812. година (јер из тога произилази да је било прекида у раду школе). До сада је знатна пажња била посвећена школи, која је уз цркву на Топлој, отворена 1812. године и посебно њеном учитељу Јосифу Троповићу (1775-1828). Ова школа отворена је по жељи народа Топле, а по наређењу епископа Венедикта Краљевића актом бр. 561, од 29. фебруара 1812. године који је упућен савинском пароху Јосипу Троповићу да отвори школу на

Топлој. По једним подацима Јосиф Троповић био је парох топаљски од 1808. а по другима од 1812. године, па до смрти. Од отварања школе преселио се из Манастира Савине у црквену ћелију на Топлој. Бројни радови написани су о Јосифу Троповићу као учитељу Рада Петровића, односно Петра Петровића Његоша који је 1825. године постао његов ђак и учио код њега око годину и по до двије године дана (није тачно утврђено колико времена). У многим радовима изрицани су разни судови колико је било образовање Његошевог учитеља и колико је он могао утицати на образовање будућег владике и пјесника. Иако је Ј.Троповић знао италијански језик, сматра се да га је Његош научио у католичком манастиру Св.Антуна у Херцег Новоме. Заједно са својим пријатељем, учеником школе на Топлој, Петром Достинићем, по један сат дневно, поучавао их бесплатно, рачуну и италијанском језику, фратар Пиетро Президенте. У топаљској школи Ј.Троповић учио је и до шездесеторо дјеце. Ова школа *просвјешћенија била је нека врста мале приватне школе за бољу дјецу из Херцег Новог и околине*. Од школског намјештаја, умјесто клупа, имала је неколико повећих столова и таблу. Учитељску дужност на Топлој, по смрти Јосипа Троповића, обављао је некадашњи његов ђак и нераздвојни Његошев друг у Херцег Новоме, Петар Достинић. До када је био учитељ и зашто је Петар Достинић престао са радом нема података.¹

На основу неколико дописа, у којима Христифор Ломбардић јавља својим надређенима да је 1847. године отворио спомагатељну школу на Топлој, произилази да је престала са радом школа у којој је учитељ био Петар Достинић. Сачувана документација црквеног архива Топле, током шесте и седме деценије 19. вијека, поуздано казује да је школа на Топлој, у којој је учитељ био Христифор Ломбардић, радила пуне двадесет двије године, а по неким подацима и двадесет пет. Податак да су Топљани упутили молбу 1861. године епископу у Задар да у Бечу измоли дозволу за отворање приватне школе, може се схватити да раније добијена дозвола за рад школе коју је отворио 1847. или три године раније Христифор

¹Петар Шеровић, Отварање школе на Топлој крај Херцегновога 1812. године, Гласник Народног универзитета Боке Которске бр.1, Котор, 1936; О Јосипу Троповићу као учитељу Петра Петровића Његоша објављено је више радова наводим неке: Томо К. Поповић, Јосип Троповић учитељ владике Рада, Босанска вила, Сарајево, 1919, 279; Саво Накиченовић, Јосип Троповић учитељ Његошев, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1928, 28; Љубо Влачић, Учитељ Његошев Јосиф Мршић-Троповић, Прилози за књиж... Београд, 1937, 245-248; Саво Вукмановић, Јосип Троповић и Петар II Петровић Његош, учитељ и ученик, Зборник Бока 12, Херцег Нови, 1980, 263-280; исти, Петар II Петровић Његош у Херцег-Новоме, Зборник Бока 13-14, 1982, 327-349; помиње га и Исидора Секулић, Његошу, књига дубоке оданости, Београд, СКЗ 1951, 63.

Ломбардић. Документација казује да је школа редовно радила, иако је њен учитељ често најављивао да ће прекинути са радом због слабог здравственог стања, удаљености школе од мјеста становања и других обавеза, као и немогућност да ради без икакве надокнаде. Тако је 1866. године костобољу навео као узрок да даље неће моћи обављати дужност учитеља, али да ће недељом и празницима дјецу своје парохије учити *Науки Божјој*. Да је школа на Топлој највјероватније радила без дозволе државних органа упућује и допис из 1867. године Х.Ломбардића гдје наводи да ни једна приватна школа ни *мушког ни женског пола* осим на Топлој *која се мора сматрати школица недељно празничког настављенија јер у овој дјеца обојег пола и само правосл. вјероисповјести слушају толковања С. Евангелија уче се Науки Хришћанској и неки мушки припадајући сиромашним породицама из милости примају честе лекције у читању, писању и численици с кириличким словима. На ово нема препокорниј писатељ који от 22. године труд овај подноси дозволиениј од Високи Власти нити му је требало дозволиение тражити за одговорити једној дужности пастирској свог звања*. Може се закључити да Христифор Ломбардић није тражио дозволу за школу коју је водио. Желећи избјећи ту чињеницу умањује значај школе што демантују статистички подаци о броју ђака које је он исти достављао током година.²

Зграда школе била је 1859. године у *добром стању и снабђевена нужним стварима за школу*.³

Двадесеторо дјеце похађало је школу на Топлој (под Топлом је обухваћено и Игало и Србина) 1851. године, а деветоро школу у Херцег Новоме. Према поименичном списку из 1855. године ову школу је похађао 21 ученик. Септембра 1858. године у Топлој је било 99 кућа, а 25 дјечака и 19 дјевојчица стасалих за школу. Наставу је посјећивало 19 дјечака и 4 дјевојчице. Октобра идуће године у 100 домова од 15 дјечака двојица нијесу похађала школу, а од 12 дјевојчица њих седам. Боља ситуација била је октобра 1862. године када су 19 дјечака од 20 били ученици топаљске

² АХ ЦАТ 1847,47; 1861,226; 1866,92;1867, 141 молбу су 1861.године ћириличким писмом потписали Спиридом Даниловић, Стефан Милашиновић, Але? дро Павковић, Ђуро Станишић и Марко Ратковић. Осим Станишића данас нема потомака потписника овога документа.Марко Ратковић имао је значајног удјела у раду парохије топаљске,посебно приликом обнове 1867.године.Он је потомак Ратковића који су живјели у својој кући у 18.вијеку у Лазарету (дио Новог испод зграде поште).У вријеме настанка наведеног документа и почетком 20.вијека Ратковићи су се бавили трговином на велико житом и уљем и имали представништво у Трсту.Данас камена пила за уље и кућа (осим другог спрата) је у мојем власништву.

³ АХ ЦАТ 1859,78

школе и 5 дјевојчица од 8 стасалих за школу. Слично је било и идуће године јер су 17 ученика и 4 ученице училе у овој школи од 21 дјечака и 11 ученица које су стасали за школу. Топалску школу је 1865. године похађао 21 ученик-ца, а 1867. године до 20 њих.⁴

Топалска школа са учитељем Х. Ломбардићем радила је до отварања државне школе 1869. године. Први уписи у новоотвореној државној школи извршени су фебруара мјесеца. Преставници Топле састали су се 1. октобра 1869. године да би отворили једну *Вјерозаконску учионицу* (основну школу са три разреда) у кући парохијалне цркве коју би народ издржавао. Ово наводи на закључак да је покушано да поред државне школе упоредо ради и школа при цркви. Тада је сачињен и правилник за рад те будуће школе, начин прибављања финансијских средстава као и услови за избор учитеља. Школски одбор требао је бити састављен од три члана. Допринос за рад школе давала је свака кућа без обзира да ли има дјецу, односно ученике у тој школи. Школу би похађала дјеца од 6 до 14 година из топалске парохије. Ако не би било више од педесеторо дјеце школу су могла похађати и дјеца из околних села. Изучавали би се предмети који су били предвиђени за почетне учионе на народном Србском језику с кириличким писменима. Поред тога учило би се *Славенском Црковном читању*. Предвиђено је било да дјеца 2. и 3. разреда уче италијански језик и сваки дан пола сата црквено пјевање. Настава се одвијала ујутро три, а послерије подне два сата. Сасвим је извјесно да ова иницијатива није могла заживјети из више разлога.⁵

Поименични списак ученика школе на Топлој из априла 1853. године је веома прегледан и једини поуздани докуменат ове садржине. Докуменат је саставио топалски учитељ, а писан је италијанским језиком, што упућује на то да је упућен неком државном органу. Ученици су били: Томо, Михаило, Јанко и Марко Калуђеровић од 10 (2), 9 и 8 година, Комненовић Марко (10), Катић Јован (9), Ђурић Крсто (9), Ломбардић Андрија и Константин (8, 9), Пулентић Шпиро (6), Познановић Јован, Ана, Михаило, Ђорђе (10, 11, 6, 6), Павковић Данило (11), Иванковић Шпиро (8), Дерић Ђорђе (10), Гаканић Стеван (9), Достинић Драго (9), Вучуровић Лука (8) и Влаовић Шпиро (7). Осморици ученика отац је био поморски капетан, а двојици поморац, петорици земљорадник, четворици индустријалац, а два ученика су били синови Христифора Ломбардића.⁶

Томо К. Поповић (1853-1931) просвјетни радник и историчар овога краја, завршио је основну школу на италијанском језику у Новоме и истовремено похађао школу на Топлој гдје му је учитељ био Христифор

⁴ 1851,96; 1855,69; 1858,139; 1859,78; 1862,176; 1863,218; 1865,45; 1867,103.

⁵ АХ ЦАТ 1869,196-199

⁶ АХ ЦАТ 1853,39,40

Ломбардић. У државну основну школу на Топлој Томо К. Поповић био је учитељ од новембра 1874. до септембра 1879. године.⁷

Баошићи-мали број докумената пружа нам недовољно података о раду *спомогателне* школе у овом насељу. Школске 1851. године школа се у извјештају о раду не помиње већ школске 1852-53. године, као и априла и новембра 1855. године када се наговјештава да школа престаје са радом, јер парохијални послови онемогућавају пароху да даље буде и учитељ. Вјероватно школа није наставила са радом јер се не помиње у идућим годинама. У допису провикаријату 1861. године напомиње се да учитељ у Баошићима није добио декрет и тражи дозволу да би могао вршити дужност учитеља из чега произилази да је школа поново отворена те године. Међутим, исте године најављено је да ће до краја децембра школа престати са радом *јер се не могу сложити овдашњи житељи да овдашњу школу њиове дјечице даље уздрже*. Вјероватно је нађено неко привремено рјешење јер септембра 1862. године школа ради, али се због истог узрока поново најављује затварање. Исте године, у новембру, Никола Цвјетковић (вјероватно нови свештеник јер предходне године акт је потписао Вен. Вуиновић учитељ) поводом настојања да се школство развија и дјеца у што већем броју образују у својим мјесним школама о чему је савјетовао парохијане пише : *Малахно число имућниј мои духовних синова радо пристаде на златнослатке савјете Ваше и моје живо у томе саучастије; али на жалост већа част остаде окамењена при својој моралној и физичкој потреби... школа у дејство постати неможе у овом Обштеству ; но у сагласју сам са неколи первих мојих Парохиана да ових дана говоримо с Главарима бјелским да би обиталиште школско нашли при граници баошичкој како би се могла дјечица обои обштества обућавати од ниовог версног учитеља*. Да ли је договор постигнут и да ли су дјеца Баошића остала у немогућности да стекну основно образовање у своме мјесту, тешко је утврдити. У статистичким подацима о броју ученика из наредних година не помиње се ова школа, па вјероватно до договора није дошло. Августа 1865. године живјело је у Баошићима 54 дјечака и 57 дјевојчица од 6 до 12 година нијесу могла похађати школу у своме мјесту као ни дјеца Ђеновића и Кумбора која су припадала баошичкој парохији, јер школа није радила ни те, ни двије године касније

Државна школа у Покривенику-Ђеновићима установљена је 1870. отворена 1873. године, а у Баошићима 1903. године.⁸

⁷ Марија Црнић Пејовић, Основна школа Топла, Зборник Бока 33, ХерцегНови, 2013, 116-117

⁸ АХ ЦАТ 1851,45; 1855,154; 1861,87,200; 1862,176, 241; 1865,115,252;

Бијела - је једно од највећих обалних насеља у којем је, према једном податку, школа основана 1812. године. Недостатак документације онемогућава да се утврди да ли је школа у Бијелој радила током прве половине 19. вијека. Одобрењем, од стране аустријских власти, отварање основне школе на народном језику крајем пете деценије 19. вијека сигурно је било могуће и у Бијелој. Школске 1852-53 године бјелска дјеца учила су у својој школи. Од тада се може, документовано на основу фрагментарно сачуване документације, континуирано пратити рад школе у Бијелој до 1869. године. У актима ова школе назива се и *почетно училиште*. Учитељ је био свештеник Игњатије Злоковић. Од 1863. године потписује се као учитељ и клерик Стефан Перазих. Христифор Ломбардић је 1866. године молио вишу црквену власт да се Игњатију Злоковићу исплати комисијски одређена награда од 100 форинти. Највјероватније је Стефан Перазих, поред Игњатија Злоковића вршио дужност учитеља, јер је школа имала по три разреда и по педесеторо ученика. Поред редовне школе одржавана је и недељно-празничка школа коју је 1864. године похађало 13 дјеце од 42 дјеце способне за школу (30 су биле дјевојчице). Учитељ бјелски је већ 1861. године скретао пажњу да тешко може да обавља ову дужност, која захтијева ангажованост цијели дан, због великог пространства парохије и школа је од његове куће удаљена сат хода. У јесен 1866. године, поред раније наведених разлога наводи и да због костобоље не може више обављати дужност учитеља, па моли црквену власт да га ослободи ове дужности.⁹

Број дјечака који су се школовали 1858. године у Бијелој може се сматрати успјехом не само родитеља него и пароха и учитеља јер од 36 дјечака стасалих за школу школовало их се 34. У погледу школовања дјевојчица веома је негативно стање јер се ни једна од 18 дјевојчица није школовала. Слично стање је било и идуће године гдје је у 121 домаћинство од 36 дјечака школу похађала 32, а од 19 дјевојчица само једна. Идуће године од 29 дјечака 25 су ђаци бјелске школе, а од 18 дјевојчица ни једна. Објашњење о непохађању школе дјевојчица је удаљеност школе. Бјелска школа је 1863. године била пуна ђака 52 дјечака и 8 дјевојчица. Требало је да се школује још 4 дјечака и 12 дјевојчица. Тако је било и

Андреја Лазаревић, Развитак пучког школства у Боки Которској Котор, 1912; Душан Мандић, Сто петнаест година школе у Покривенику, Зборник Бока 2. Херцег Нови, 1988., 237

⁹ АХ ЦАТ 1853,41; 1861,63, 188,193; 1863,76,124,176; 1864, 171; 1865, 87,115; 1866, 298,299,367; Максим Злоковић, Херцег-Нови од Бечког конгреса до 1830.год. Зборник Бока 5 Херцег-Нови, 1973,66 као извор наводи свој рад у рукопису о просвјети у Боки Которској

идуће године када су школу похађала 44 дјечака и 4 дјевојчице. Школске 1865-66-године бјелска школа имала је 45 ђака док је у селу живјело 51 дјечак и 45 дјевојчица узраста од 6 до 12 година. Послије обиласка бјелске парохије 1867. године Христифор Ломбардић је констатовао да народ ове парохије у *молитвама је обикнут особито младеж јер овђе свећер од доста година школа постојала*. Школа је била смјештена у црквеној кући код цркве Ризе Пресвете Богородице, која је могла да прими до 60 ђака док је тада у школу долазило 30 дјечака, два су била римокатоличке вјероисповјести. Ђаци су похађали три разреда. На испиту су показали средњи успјех, али су били пажљиви, уредни и пристојни.¹⁰

У једном извјештају о раду школе 1864. године парох и учитељ бјелски моли протпрезвитера да би се *строги налог* родитељима који не шаљу дјецу у школу упутио преко главара општинских као што су г. Лука Желалић и Михаило Шеровић. Ако би и даље родитељи показали *равнодушје* у погледу слања дјече у школу *и то поради бољега напретка знатнога обштества бјелскога*, Игњатије Злоковић сматра да би било потребно примјенити законске казне за недолазак дјече у школу и то за мјесец дана изостанка 20 солди. Скупљени новац употребити за куповину књига сиромашкој дјечи или у друге корисне сврхе. У Бијелој је државна основна школа отворена 1872. године.¹¹

Јошице - према расположивој документацији школа у овом насељу је вјероватно радила 1850. године јер се у документу из 1861. године наводи да се напунило једанаест година како је бесплатно коришћена кућа Матије Ђучића за смјештај школе. У 50 домова Јошице октобра 1858. године било је 17 дјечака и 10 дјевојчица школског узраста, од којих је само 14 дјечака похађало школу у родном селу. Октобра идуће године од 13 дјечака школу посјећује 10, а од 9 дјевојчица њих двије. Септембра 1860. године од 10 дјевојчица ни једна није похађала школу, док је од 14 дјечака њих 10. Стање у погледу школовања женске дјече није се промјенило ни 1861. године јер ни једна дјевојчица од њих 9, није похађала школу, а од 15 дјечака већина су били школарци, деветоро њих. Те године учитељ је био свештеник Андрија Балић. Вјероватно је школа престала са радом 1861. године јер је Матија Ђучић кућу коју је годинама школа користила узео за становање своје породице. Школски инспектор у своме извјештају 1867. године наводи да би у Јошицама била потребна школа, али да народ

¹⁰ АХ ЦАТ 1858,139; 1859, 107; 1860,64; 1862.176; 1863.218; 1864,165; 1865,45; 1866,366; 1867 97.

¹¹ АХ ЦАТ 1864,161,171; А.Лазаревић н.д.

нема материјалних могућности да плаћа учитеља. Државна основна школа основана је у сусједним Ђурићима 1880. године.¹²

Кумбор - обално насеље херцеговског краја је имало најмањи број становника. Јануара 1853. године добило је спомагатељну школу коју је основао тадашњи администратор кумборске парохије Димитрије Мустур. Кућу за школу поклонио је Кумборанин капетан Димитрије Ђурасовић. Кумборани су обећали опремити школу *али награде за обучение дјеце обећати не могу а то због оскудице*. У фебруару је школу посјећивало око двадесеторо дјеце. Премјештајем свештеника Д. Мустура у другу парохију, школа је крајем 1854. године престала са радом. Дјеца Кумбора су од 1861. године похађала школу у Кутима, кад је престала са радом школа у Зеленици.¹³

Кути - Зеленика-У релевантном времену Зеленика се сматрала дио Кута јер је имала свега неколико кућа. По једном податку школу у Кутима 1817. године отворио је свештеник Томо Накићеновић. Да ли је ова школа радила у континуитету није било могуће утврдити. Зна се да је почетком школске 1852-53. године престала са радом. Када је свештеник Димитрије Мустур добио дозволу од Конзисторије за учитељски рад отворио је школу у Зеленици која је отпочела са радом 19. јануара 1861. године. Он је сматрао да смјештај школе у Зеленици погодује и дјечи Кута и дјечи Кумбора. О добијеној дозволи за рад учитеља обавијестио је пароха и народ Кута и Кумбора. Али како се нису потрудили да нађу зграду за школу Димитрије Мустур обезбједио је зграду и једно вријеме плаћао кирију. У октобру те године насеља Зеленика-Кути имају 97 домова из којих свих 20 дјечака похађају школу, али ни једна од 16 дјевојчица. Идуће године 17 дјечака посјећују школу од њих 21, а од 16 дјевојчица ни једна. Годину дана касније 17 дјечака и 2 дјевојчице су ђаци ове школе од 26 дјечака и 15 дјевојчица школског узраста. Септембра 1862. године учитељ Димитрије Мустур обавјештава да не може више обављати службу учитеља јер *Његова је Парохија са стране преко мора* – Луштица, па је и због тога често имао додатне трошкове. Од народа није добио ни надокнаду за кирију, ни чизме, а камоли трошкове за храну и одјевање. Након двије године понављају се изнесени наводи о немогућности даљег рада са надом да ће народ схватити корист науке која њима слабо на срдце лежи и зато престати мора које с великом печали сажалива и препоруча доброту Инспектората да се смиљује

¹² АХ ЦАТ 1853,41; 1858,139; 1859,107; 1860,63;1861,168.256 ; 1867,100-101.А.Лазаревић,н.д.

¹³ АХ ЦАТ 1853, 21.

утјешити ова два много сиротна у просвјети обићества да се међу њима темелито училиште подигне постара средством милостиве Духовне Власти које велике печатљеније о просвјети има. Димитрије Мустур два дописа, завршава са *Из србске Школе*.¹⁴

У кућанској парохији 1867. године радила је једино школа у Кутима смјештена код цркве Св. Андрије. Зграда је била *пристојна и чиста и има све потребно за школу*. Учитељ је администратор парохије и водио уредно мјесечне класификације и *протокол дневног доласка ученика*. Школу је похађало 42 дјечака међу којима и два римокатоличке вјероисповјести. Школа је имала три разреда. У другом и трећем разреду учио се италијански језик. Државна школа у Кутима отворена је 1878. године.¹⁵

Мојдеж - насеље које је било једно од најнасељенијих у херцеговској општини. У погледу просвјете у релевантном времену његови становници показали су мало заинтересованости. Свега шесторо дјеце је похађало школу у Мојдежу, а требало је још 29 крајем децембра 1851. године. По једном податку у новембру 1852. године школа у овом селу је радила, док по другом из априла 1853. године престала је са радом почетком школске 1852. године. Од тада нема података о постојању школе у овом селу. Протопрезвитер херцеговски у извјештају из 1867. године наводи да је неопходно отворити школу у овом селу. Негдје у то вријеме, парох мојдешки започео је поучавање дјеце у вјеронауци, али одзив је био слаб због небриге и необразованости родитеља закључио је Христифор Ломбардић. Државна основна школа у Мојдежу отворена је 1878. године.¹⁶

Мокрине - простор који заузима данашње насеље у 19. вијеку било је подјељено између Турске и Аустрије. Тада једно од најудаљенијих насеља од центра општинског сједишта није заостајало од приморских насеља у настојању да пружи макар основно образовање своме младом нараштају. Од половине 19. вијека може се пратити овај вид друштвене дјелатности у овом загорском насељу. Наиме 1851. године школу у Мокринама је похађало 27 ђака, а за школу је било дорасло 35 дјеце. Но већ почетком школске 1852-53. године школа је престала да ради, али је поново активна 1858. године када је у 109 домова живјело 26 дјечака и 16 дјевојчица, од којих је само 14 дјечака похађало школу. Идуће године је слично, јер од 21 дјечака и 16 дјевојчица школу је похађало 14 дјечака. У документацији

¹⁴ АХ ЦАТ 1853,41; 1861,29,103,162,167; 1862, 165,168 176; 1863,72,124, 140, 218; 1864,164 ;М. Злоковић,н.д.

¹⁵ АХ ЦАТ 1867,101-102; А.Лазаревић н.д.

¹⁶ АХ ЦАТ 1851,96; 1852,66; 1853, 41; А.Лазаревић н.д.

у периоду од 1860. до априла 1865. године када се наводи да је школа поново отворена нема података о њеном раду. Декрет којим се продужава плаћање мокринском учитељу–свештенику Јовану Лазаревићу издан 1866. године потврђује да школа поново ради од 1865. године. У већ помињаном извјештају из 1867. године налази се податак да у мокринској школи свих 15 ученика су дјечаци другог разреда док у првом и трећем нема ни једног ученика, иако је у селу 32 дјеце стасало за школу. Тог дана када је школу посјетио Христифор Ломбардић, било је у школи шест ученика који је оцјенио да су у вјеронауци доста добро научени, да добро *и разговјетно* читају из читанке и часловца. *У рачунима умно су се учили и знаду с цифрама сабирати. Пишу основне черте и велика слова и мала и то средње. Знају одговарати литургију...* Недељна школа није се могла одржавати због небриге родитеља који су објашњавали да дјеца морају чувати стоку. Према извјештају школског надзорника, Никола Гојковић Мокринњанин који је био у Херцег Новоме давао је годишње по 50 форинти учитељу, а обећао је за школу 1000. Државна школа у Мокринама отворена је 1882. године.¹⁷

Поди - је насеље које је у шестој деценији 19. вијека имало преко 90 домаћинства. Документовано може се пратити континуирани рад школе у овом насељу од 1851. године закључно са 1867. годином. Школа се помиње као *спомогаатељна, спомогаатељна мала школа, Scuola Elementare Minore Maschile*. Имала је до три разреда и поред наставног српског језика учио се и италијански. Плаћање или како се тада говорило награда учитељу, стално је био присутан проблем код свих школа тога времена због кога су учитељи наговјештавали прекид рада, а понекад то и остваривали. Међутим сви су обећавали да ће наставити рад недељно –празничких школа иако и за тај рад нијесу добијали редовно материјану надокнаду. Пођански учитељ септембра 1860. године жали се да није примио обећану награду из јавног фонда за прво полугодиште школске 1859-1860. године. Идуће године, на кратко, престао је пођански учитељ са радом, објаснивши вишој црквеној власти, да није добијао ни једне крајцере од народа већ само 20 форинти од државе за годину. То му је недовољно за живот, јер радећи у школи, морао је занемарити друге послове који су му омогућавали издржавање породице. Бављење радом у школи захтијевало је цјелодневни ангажман, јер поред наставе која је трајала три сата прије и три сата послје подне, осим суботе, требало је утрошити и два сата за долазак и повратак кући. Поред тога одржавао је недељно-празничку школу од 8 до 10 часова за коју је молио неку надокнаду од црквених власти. Одзив дјеце, бар 1864. године

¹⁷ АХ ЦАТ 1851, 96; 1853, 41.; 1858,139; 1859? ; 1865 .243 ; 1867,99,150;А. Лазаревић,н.д.

у недељно празничкој школи био је веома мали 2 дјечака и 1 дјевојчица. Изгледа да је питање плаћања учитељу у Подима 1865. године, веома повољно ријешено јер је те године учитељ добијао годишњу плату од 200 форинти и примао је свако *петомјесечје от одбора школског*. Повољно је ријешено и питање зграде јер се школа преселила у кућу која је била власништво свих Пођана. Јован Магишоровић, Пођанин из Трста у школски фонд дао је 1864. године 1200 форинти, а Никола Станић 200 ф. и по 100 ф. Никола Гојковић и Александар Павковић, сви из Новог. Своју кућу у Подима Александар Павковић дао је за стан учитељу. Остали новац до 6000 форинти, колико је износио капитал школски, приложили су парохијани пођански па је школски одбор купио једну бутигу у Херцег Новоме, записао је Христифор Ломбардић 1867. године. Тако су обезбијеђена стална финансијска средства за рад школе. Те године школа је имала три разреда. Настава се одвијала по прописима за српске школе у Аустрији на српском језику, а учили су, поред других предмета и италијански језик.¹⁸

Учитељ у пођанској школи од 1853. до 1868. године био је свештеник Петар Аврамовић. Један податак из априла 1855. године почиња горњу тврдњу казујући да је тада Петар Аврамовић премјештен на будванску парохију и да ће друго полугодиште те године предавати Гаврило Руцковић дотадашњи администратор пођанске парохије. Септембра те године попис ђака потписао је Петар Аврамовић. Он се након краћег времена вратио на Поде гдје га налазимо и у јесен 1857. године гдје континуирано ради закључно 1867. односно 1868. годином. Помоћ у раду школе пружали су 1864. године чланови школског одбора Михаило Русовић, Александар Павковић, Глигорије Петровић и Андреа Мусић. У извјештају из 1867. године наводи се да парох те године привремено обавља дужност учитеља веома прилежно, а велику помоћ у вођењу школе да му пружају чланови школског одбора Лесо и Мићо Русовић и Глигорије Петровић.¹⁹

Због родитељске небриге, како стоји у документу 1851. године само 28 дјеце је похађало школу у Подима док њих 37 није. Постоји документација о раду школе у континуитету, али о броју ученика не. Нови податак о броју ђака је из 1857. године када је у клупама првога разреда сједила 4 дјечака и двије дјевојчице, а у другом и трећем разреду по 5

¹⁸ АХ ЦАТ 1860,61; 1861, 98,160; 1864.157; 1865, 312; 1867,99, 159;Игњатије Злоковић у раду Капетан Александар (Лесо) Павковић,наводи да је прва основна народна фондациона школа у Боки отворена у Подима,а Статут добила 1864.године, а да су главни добротвори били поморци:Квекићи, Гопчевићи и Павковићи.Међутим аутор не наводи на основу које документације износи ову тврдњу.Зборник Бока 6-7,Херцег- Нови,1975,214.

¹⁹ АХ ЦАТ 1855,106;1857,14; 1861, 188; 165.305; 1867,99

дјечака. Идуће године у Подима је било 95 домова у којима је живјело 20 дјечака, а ученици су били њих 16, а од 15 дјевојчица само једна. Наредне године, од истог броја дјечака 15 је похађало школу, а од истог броја дјевојчица двије. Од 19 дјечака школу је 1862. похађало њих 9 а, од 9 ни једна дјевојчица.²⁰

Државна основна школа у Подима отворена је 1898. године.²¹ Пођани су обезбједили услове за несметан рад школе у своме селу јер су већ у овом периду обезбједили потребна средства, а касније је оснивано још оставштина за рад школе и школовање младих Пођана.

Сасовићи – један податак указује да је школу у Сасовићима још 1817. године основао свештеник Лука Раповац али, о даљем току њеног рада нема података до 1851. године који казује да је школу похађало 15 ђака док 35 није. Двије године касније школа у Сасовићима је у функцији. У 81 дому у Сасовићима 1858. године било је 17 дјечака и 10 дјевојчица, од којих је 14 дјечака похађало школу. Идуће године од 18 дјечака било је 15 ђака, а од 15 дјевојчица ни једна није похађала школу. Почетком школске 1861. године, због оптерећености парохијалним пословима и старости свештеника-учитеља сасовичке школе Јована Чукваса, школа је престала са радом, па у статистичким подацима о броју дјеце и броју ђака за 1861. годину нема података.²²

Извјештавајући о стању у сасовичкој парохији 1867. године Х. Ломбардић наводи да школа не ради, па мало које дијете зна се Богу молити, сем оних који иду у пођанску или новску школу. Сматра да је због старости пароха, који једва и литургију одржава, потребно да дође капелан који би вршио дужност учитеља, а парох би му дао трећину парохијалних прихода. Кућа за школу је била припремљена као и кућа за становање капелана и помоћ у новцу од стране народа.²³

По затварању школе 1861. године дјеца су ишла у пођанску школу јер у вријеме отварања државних основних школа крајем 19. и почетком 20. вијека није отворена школа у Сасовићима, а ни касније.

Требесин - Камено су насеља која су сачињавала једну парохију, а парох је становао у Требесину. Он је истовремено водио школе у Требесину

²⁰ АХ ЦАТ 1851,96; 1855,106; 1857,14; 1858,139; 1859 107 ;1861,166; 1862, 176; 1865, 312;1867,99

²¹ А.Лазаревић,н.д.

²² АХ ЦАТ 1851,96; 1853,41; 1858,139; 1859,107; 1861,103 ,188; М.Злоковић, н.д.

²³ АХ ЦАТ 1867,101

и Каменоме, али се подаци за каменску школу, не исказују посебно. У требесинску школу ишла су и дјеца са Сушћепана. Први помен школе у Требесину налазимо 1857. године, али је школа радила бар двије године раније. Те године у први разред било 10. ђака, а по два у други и трећи разред, па би могли закључити да је школа отпочела са радом 1854. године, јер се у документима из 1851. 1852. и 1853. године не помиње школа у Требесину ни у Каменоме. До 1865. године дјевојчице из ових села нијесу похађале школу. На основу сачуваних докумената, школа је радила континуирано. Међутим, могуће да је било кратког прекида у раду 1863. или 1864. године. Марта 1865. године стигао је декрет од стране Конзисторије пароху Михаилу Аврамовићу за учитељски рад у *новозаведеној школи*. Мјесец дана раније он је обавијестио надлежног Христифора Ломбардића да је договорено са начелницима херцеговске општине и сељанима Требесина да почетком фебруара мјесеца отпочне са радом школа у Требесину и моли да добије потребан декрет за рад. Септембра мјесеца исте године, учитељ требесински, у извјештају о раду школе, наводи да *свакога теченија школскога* прима 30 форинти од Намјесништва и да су сељани Требесина и Сушћепана обећали 40 форинти на годину. Даље наводи да су неко вријеме предавања одржавана у црквеној кући која је бесплатно коришћена. Пошто се кров ове куће морао поправити, предавања су настављена у кући учитеља. Исте године Провикаријат из Котора тражи да им се јави када су отпочела предавања у каменској школи (одговор није познат). Рад у овим школама одвијао се редовно идуће три године.²⁴

Учитељ (и управник или директор како се потписивао Михаило Аврамовић који је ову дужност обављао у релевантном периоду) *требесинске и каменске школе* маја 1867. године доставља тражене одговоре на питања о раду у школама. Настава у Каменоме одржавала се 4 сата прије подне, а у Требесину три сата послје подне. Недељом и празничким данима дјеца су учила црквено појење и прописане молитве. Сваке године настава је почињала 1 новембра и трајала до краја августа. Проблем плаћања учитељског рада и овдје је присутан јер учитељ сматра, да је сума од 60 форинти мала и да ће и даље остати учитељ у требесинској школи ако се награда повиси према обећању Намјесништва (не наводи се колико). Учитељ је обавијештен да му је одређена исплата 80 форинти за друго полугодиште школске 1866-1867. године. Било је наговјештава да ће престати са радом школа на Каменоме, почетком школске 1867. године, јер дјеца из Каменог нијесу могла долазити у требесинску школу, а учитељ

²⁴ АХ ЦАТ 1857,13; 1865,12,62,87,403; 1866, 381; 1867, 147,190; 1868, 61,78,161-

због даљине није могао одржавати наставу и у Каменоме. Није имао никакве материјалне надокнаде сем 20 форинти, а то је сматрао недовољним за тако *далеки пут*. Вјероватно до затварања школе на Каменом није дошло јер јуна 1867. и августа 1868. године општинска управа тражи податке о раду школа, тробесинске и каменске за прво полугодиште школске 1867-1868. године.²⁵

Године 1858. у Требесину (вјероватно је обухваћено и Камено, јер село Требесин није могло имати 96 домаћинстава односно само три мање него село Топла са Игалом) 21 дјечак и 12 дјевојчица требало је да похађају школу, док је било само 13 ђака-дјечака. Идуће године од истог броја дјечака, 16 је похађало школу, а од 14 дјевојчица ниједна. Године 1862. од 21 дјечака школу је похађало 12, а од 10 дјевојчица ниједна. До 1865. године дјевојчице из Требесина нијесу похађале школу. Статистички подаци за 1862. годину казују да фебруара мјесеца, школу на Каменом и Требесину обишао је Христифор Ломбардић и нашао да на Каменом школу похађа 17 дјечака, а способних за школу да има 40, док је у Требесину школу похађало 15, а било је 20 способних. Обје школе биле су смјештене у просторије које су припадале црквама, а настава се тада одвијала по три сата дневно (на Каменому јутро). Као и у осталим школама учили су на српском језику из прописаних књига ћириличким писмом за први и други разред. Послије испитивања дјеце, школски инспектор Х. Ломбардуић је закључио да су дјеца показала такав успјех *да се боље показати не може*. Ученицима је препоручио да и даље марљиво уче, а старјешинама да настоје *небрижљиве родитеље да своју дјецу на науку шаљу*. Недељно празничка школа није се овдје одржавала, али напретка у знању о хришћанству је било и народ је био прилежан цркви. Септембра исте године, у извјештају учитеља Михаила Аврамовића наводи се да је спомагатељну школу у Требесину похађало 12 дјечака и 4 дјевојчице од 25 дјечака и 10 дјевојчица који су стасали за школу (ови подаци односе се и на село Сушћепан).

Државна школа отворена је у Каменом 1885. године коју су похађала и дјеца из Требесина.²⁶

Христифор Ломбардић

Велика заслуга за бројност и рад школа у руралним насељима херцеговског краја од педесетих до краја седамдесетих година 19.

²⁵ АХ ЦАТ 1857,13; 1865,12,62,87,403; 1866,381;1867,147, 190; 1868, 61,78,161

²⁶ АХ ЦАТ 1858,139; 1859,107;1862, 176; 1865,12; 1867,99-100; А.Лазаревић,н.д.

вијека је Христифора Ломбардића, који је скоро педесет година био парох топаљски, истовремено преко четрдесет година учитељ топаљски и деценијама вјероучитељ првих дана рада Српске поморске школе у Србини, вршећи поред тога и око десет година дужност школског инспектора за херцеговску општину (једно вријеме и рисанску). Произведен је у презвитера 1862. године те је обим административних послова знатно му увећан. Био је одговоран вишој власти, за неажуран и немаран рад подручних свештеника и учитеља. Један од послова који су изискивали знатно ангажовање Христифора Ломбардића била је и брига о ванбрачној дјечи ове општине, њиховом смјештају у *Находишту* у Котору или код жена-дојиља, о редовној исплати истима, брига о дјечјој одјећи, крштавању, а у случају смрти покопу дјече и обављању погребних обреда. Треба рећи да је он имао и бројну породицу о којој је бринуо. Рођен је 1822. године на Игалу гдје је и умро 1894. године. У Херцег Новоме је завршио три разреда основне школе, а четврти разред и четири разреда богословије у Шибенику, а пети разред у Задру 1842. године. Рукоположен је 1844. године и постављен за топаљског пароха. Годину дана касније одликован је црвеним појасом. Треба истаћи његово велико залагање и бригу о херцеговачким избјеглицама којих је било до 5.000 у херцеговско–рисанском крају 1875-1878. године. Као добровољац учествовао је у Вучедолској бици. Одликован је витезом ордена Франца Јосипа Првог. Министарство богоштовања и наставе именovalo га је за првог потпредседника которске Конзисторије. Симо Матавуљ који је са њим заједно предавао у Српској поморској школи у Србини, забиљежио је о њему: *добар бесједник, одличан појац и један од најдичнијих људи у Боки*. На основу неких индиција можемо закључити, да је Х. Ломбардић веома цијенио вриједноћу и таленат младих. Приликом обиласка школе у Кутима 1867. године у извјештају опширно истиче, обдареност, марљивост и труд шестогодишњег Андрије Томова Ожеговића. Годину касније налазимо податак да је поклатио свој *Мали катихизам приватном и сиромашном ученику Саву Рацану у Херцег Новоме*.²⁷

Да би се боље упознао и расвјетлио лик Христифора Ломбардића изнијећу извјесне податке из докумената који казују о њему као човјеку и његовом раду. У опширном допису из 1851. године он наводи колико је настојао да школе раде у сваком мјесту и колико је труда улагао да свештеници добију материјалну накнаду за обављање учитељског позива. Објашњава и зашто је дата примједба на његов рад као вјероучитеља у

²⁷ АХ ЦАТ 1868,58; Марија Црнић Пејовић, Друштвене прилике у херцеговском крају 1867 године, Архивски записи, год.20-2013,бр.2, Цетиње, 2014,89-111

Елементарној школи у граду. Једна од двије просторије које су коришћене у тој школи почетком 1851. године дата је Ц.К. жандармерији, а у другој часове вјеронауке је одржавао римокатолички катихета. Како је у исто вријеме био и час вјеронауке за православну дјецу договорио се са католичким катихетом и директором школе, да вјеронауку православној дјечи одржава у својој *келији* на Топлој два пута седмично. Због тога он није био присутан у школи, па је зато због *тврдоглаве пакости инспектора од Ластова* који није истражио узрок Ломбардићевог изостанка из школе, већ одмах га оптужио да не врши повјерену дужност. Зато је Х. Ломбардић замолио Ординаријат да оцјени да ли је он *кривац* наводећи да је до тада редовно предавао вјеронауку и по најгорем времену, иако му је за одлазак и повратак требало и до два сата. Подсјетио је да је као инспектор обилазио спомагатељне школе о свом трошку и пита се да ли је дужан сносити трошкове за папир и поштарину од *свог сиротнога дохотка Парохијалнога*? Ако цивилна власт не сматра да треба да га награди, па ни *Архијерејска* онда моли да му се *за седам година ходања чизме, материјални и други трошак надокнади с тим више што Катихета Будвански и Рисански* *находећи се у истом мјесту гдје и школа и будући сами пароси оних мјеста не подносе труде оне који писатељ подноси.* Уколико му ни то не би било исплаћено, онда предлаже да се предавање вјеронауке и инспекција школа подијели на пароха пођанског и савинског *који уживају свако добро као и Топалски у Кастелновому.* Замјерено му је и да се није довољно заузимао да се прошири учење на српском језику, на што одговара да се веома трудио и настојао да се установи *школа Србска от више класа у Новоме.* Допис завршава са *Љубим руке. Препокорнији нискиј слуга Хрис. Лумбардић.* Упућене молбе, за подмирење трошкова, нису му услишене, па идуће године, немајући средстава није обилазио школе у својству инспектора. Неколико година касније објашњава да није навријеме доставио тражене податке јер исте није добио од учитеља који многи своје обавезе у *најгорем степену испуњавају.* Поново наглашава да уз велики труд има само трошкове па моли, да би неко други преузео инспекцију школа јер му ни здравље није најбоље. До измјена није дошло јер га, као школског инспектора, налазимо и каснијих година. Године 1864. затражио је, наглашавајући да му је то прва молба за помоћ, новчану накнаду за станарину као што је добио извјестан број свештеника. У молби наводи да већ 21 годину обавља послове пароха, инспектора, вјероучитеља и учитеља, а да због изостанка накнаде за тај рад и више година, троши и своја лична средства како би ревносно извршио те послове. Тако, на примјер, због административних несагласности одговорних двије школске године 1857-58. и 1858-59. за рад у школи у Србини примао је знатно мањи аванс, док је 1862. године износ од 50 форинти добијао једном годишње,

смањен на 20 форинти. Бивало је да и двије године не добије никакву накнаду. Иако је школу у Србини посјећивао, за данашње прилике мали број ђака, први разред десет, а други четири ученика 1860-61. школске године, вјероучитељ Ломбардић је морао два пута седмично долазити у Србину из Игала гдје је становао, одржавати часове и најмање два пута годишње слати извјештаје о пређеном градиву и успјеху ученика. Управитељство ове школе, на почетку године, писмено је позивало Христифора Ломбардића да предаје вјеронауку. Поред свега наведеног, мали су били и парохијални приходи, а и зграда топаљске цркве је била у лошем стању те је требало више средстава за њено одржавање. Економско стање његове многобројне породице која је половином 70-тих година бројала десет чланова било је веома скромно. Помоћ у издржавању породице стизала му је од брата поморца као и од малог очевог наслеђа које му је омогућило да обавља бројне послове трошећи и своја лична средства. Пишући о општем сиромаштву једног броја свештеника у Далмацији наводи да нијесу имали ни основне могућности да живе достојно свога звања и тешке и одговорне службе. Једном приликом напоменуо је и о своме ангажовању у вријеме појаве колере у овом крају када је по цијену живота *не само својим парохијанима терчао но и на царске бродове ходио, хоспитал милитарски обилазио, онда и позније кад је гварнизон Херватские и у Боки становала много војника умерше погребовао. Због ове службе красте сам добио, саобитио исте цијелој фамилији због којег сам дијете једно и Службеницу изгубио.* Х. Ломбардић упутио је 1866. године Провикаријату молбу да му сина Душана, уз потврде о завршених четири разред елементарне школе и једне године наутичке и потврду о здравственом стању и приходима породице која није у могућности да га школује, буде примљен у *Семинариј у Задру*. Управа Семинарија из Задра обавјестила је новембра 1867. године оца да Душан, ђак гимназије није положио поправни испит из латинског језика, па је изгубио, на основу државног закона о стипендијама право даљег смјештаја у Семинариј. Као учитеља основне школе на Топлој школске 1873-1874. године налазимо Душана, а касније као ђака Душановог сина Михаила. У Покривенику је од 1877. до 1884. године као учитељ радио Јован Ломбардић, а на Топлој је учитељевао од 1901. до 1910. године. Да ли је и Јован син Христифора Ломбардића за сада нема поузданих података. На основу списка ђака Топле из 1855. године, Христифорови су синови Андрија, Константин, и Душан. Христифор Ломбардић је током дугогодишњих многобројних дужности наилазио на неоправдане замјерке и интриге, јер су вјероватно појединци сматрали да он приходује знатна средства од толиких послова. Током деценија, вршећи више дужности, вјероватно је урадио и извјесне пропусте, али сагледавајући његов рад, може се закључити да су замјерке и тужбе

личне зависти или како је он навео *тврдоглаве пакости* појединца. Можда баш жалбе, упућене на његов рад говоре да је он радио марљиво и како би данас рекли и транспарентно што је тада и до дана данашњег код појединаца изазива завист која се исказује кроз омаловажавање и клеветање. О лошем односу извјесног броја парохијана према његовом раду, односно цркви говори да су то ипак поступци малог броја појединаца. Из једног одговора који је Х.Ломбардић упутио вишој црквеној власти сазнајемо какве су, бар по њему, неистине, односно *погрешке пришивене*, због којих је упркос својих заслуга био *снижен у своме знању(звању)*. Наиме он је оптужен да на *Тајни Св.Причаићенија* не употребљава вино и да пред причест има обичај попити кафу. Сматрао је да су то безначајне оптужбе појединца –неког *ревнитеља из љубави к својој вјери* престављајући га *као неко чудовиште и као неку рјеткост развратности у християнству*. То је све сматрао доста безазлено, иако га је повриједило и мирно је примио укор, али како је ђакон *Н.В.* у которској Читаоници рекао: *Чујте какви ви свештеника у Боки имате, парох Лумбардић руча прије службе и на служби само воду за Причеићеније употребљава. Х. Ломбардић је сматрао да због тога губитка моралнога и физичког живота спасити се може самим једним строгим испитом од стране Духовне власти. У даљем образложењу наводи да ђакон није особа који је прву лаж у свијет просула, не би он настојао са помпом лишити части онога који се вазда поносио својим карактером. Моли вишу црквену власт да се ово разријеша, а уколико не би употребиће све могуће макар и с правога пута сашао за себе ведре ђела пред свијетом показати.* Вјероватно је Х. Ломбардић успио доказати своју невиност јер три године касније произведен је у протопрезвитера. Да би се осликала друштвена клима друге половине 19. вијека у херцеговском крају, опширно сам изнијела с којим потешкоћама, се суочавао један црквено-просвјетни посленик у своме раду.²⁸

Током мога рада као архивисте и дугогодишњег истраживача и корисника архивске грађе наилазила сам на мали број тако исписаног лијепог и читког рукописа као и веома писменог садржаја исписаних српским језиком ћириличким писмом, али и латиницом народним и италијанским језиком, као што су документа настала у раду Христифора Ломбардића. Једном приликом упутио је вишој црквеној власти допис латиничним писмом, па је опоменут да убудуће пише *скириличким буквама нама својственим*. Исто упозерење упућено му је и идуће године. Добро

²⁸ АХ ЦАТ 1851,97,98; 1852,56; 1853,39,40; 1855,67,69;1857.131; 1859,80,101,102-103; 1861,92;1862, 79-80; 1864, 14, 136-137; 1865,312;1866, 180; 1867, 96,194,156,273,289; Марија Црнић Пејовић,Основна школа Топла,Зборник Бока 33,Херцег Нови,2013,117

је познавао граматичка правила, а веома мало је употребљавао црквено–словенске ријечи што није одлика многих аката тога времена. Само дио сачуваних аката чине стотине страница исписаних његовом руком. Штета је што је објавио свега два три прилога из прошлости цркве, јер би с обзиром на писменост, обдареност, улажење у сржи ствари доношењем логичних закључака могао заузети мјесто поред Тома К. Поповића или млађег попа Сава Накићеновића. Међутим, ако се сабере сав његов рад, не може се ни очекивати његово знатно присуство и на овом пољу јер није имао услова, прије свега довољно времена. Добро познавајући цјелокупан његов рад мјеродавно тврдим да је од ранијих, али и садашњих истраживача занемарен, с обзиром на његов велики допринос прије свега на просвјетитељском пољу херцеговског краја. Осјећам задовољство што сам у три рада посветила знатну пажњу значајном раду Христифора Ломбардића којим је задужио завичај.²⁹

Закључак

Просвјетна дјелатност је темељ развоја свих других дјелатности једнога друштва. Добро организован и успјешан просвјетни рад је и чувар самобитности једног народа, посебно ако је под туђинском влашћу. Далмација, односно Бока Которска је у 19. била под аустријском влашћу, па је тада као и раније, православна црква посвећивала велику пажњу, посебно у крајевина са већинским православним становништвом, развоју просвјећености на српском језику ћириличким писмом. На основу сачуване архивске грађе цркве на Топлој, могао се пратити развој *спомогатељних* школа посебно током седме деценије 19. вијека, у руралним насељима херцеговског краја гдје је живјело становништво православне вјере. Мало је сачуване архивске грађе за прву половину 19. вијека о раду ових школа. Када су аустријске власти, у петој деценији, отвориле у Боки Которској већи број школа на италијанском језику многе општине затражиле су право школовање дјеце на српском језику ћириличким писмом о чему су упутиле захтјев епархији у Задру. Настојањем црквених власти Аустрија је 1846. године одобрила отварање основних школа са српским наставним језиком које је требао народ издржавати. Тада је покренута већа активност црквене власти на оснивању и одржавању ових школа. Познато је да се у херцеговском крају и раније описмењавао један број дјечака код својих пароха. У вријеме млетачке владавине током 18. вијека самоуправни топаљска комунитад кореспондирала је на српском језику ћириличким писмом, осим са државним властима. При цркви топаљској радила је школа

²⁹ АХ ЦАТ 1860,28; 1861,65

и крајем 18. вијека. Налогом црквених власти отворена је основна школа на Топлој 1812. године, а за учитеља постављен Јосиф Троповић. У овој школи учио је и Петар Петровић Његош. До када је ова школа радила према доступним подацима тешко је утврдити, али највјероватније и током четврте деценије јер је послје смрти Ј. Троповића (1828. године) у њој учитељевао Петар Достинић, Троповићев ђак и Његошев најбољи друг.

Према неким подацима школу је на Топлој 1847. године или три године раније отворио парох Христифор Ломбардић који је учитељску дужност вршио више од четири деценије. Тих година, или нешто касније отворане су школе и у Бијелој, Баошићу, Кумбору, Кутима-Зеленици, Јошицама, Мојдежу, Мокринама, Подима, Сасовићима, Требесину-Камену. Мали број ових школа је од отварања до 1869. године опстао, па су многа дјеца као у Баошићу, Ђеновићу, Кумбору, Јошицама, Мојдежу, Сасовићима годинама била онемогућена да основно образовање стекну у своме селу.

Осим школе на Топлој остале су због различитих проблема повремено прекидале са радом. О овим школама требало је да брину становници насеља гдје је школа била смјештена. Познато је да су економске могућности становника руралних насеља херцеговског краја биле веома слабе, па је прихватљив разлог родитеља да њихова дјеца не могу похађати школу јер су потребна да чувају стоку која је била један од основних прихода за живот. Поред тога свијест о потреби и користи стицања основног образовања била је на ниском нивоу. Учители у овим школама били су свештеници који су могли пружити онолико знања колико су и сами посједовали. Важан фактор у раду школа био је и ангажованост свештеника и њихова савјест у обављању дужности учитеља. Њихове обавезе као пароха биле су доста обимне, парохијални приходи мали, а рад у школама изискивао је знатно вријеме и поред тога неким је школа била веома удаљена од њиховог дома. Због малих парохијалних прихода многи од њих морали су се бавити и пољопривредом да би издржавали своје породице, што им није било временски могуће ако су одржавали наставу. На основу напријед изнијетог сасвим је оправдано да је проблем плаћања или како се тада квалификовало награде, односно неплаћања за рад учитеља-свештеника био свакодневно присутан. Плаћање ових учитеља требали су обезбједити мјештани који су били слабог материјалног стања и од којих већина није могла оцијенити значај рада ових школа.

Држава је отварање, рад, издржавање и надзор над овим школама препустила православној цркви, али не без свог надзора. Постепено је доношењем закона, правилника и разних наредби, али и учествовањем у плаћању рада учитеља, као и прописивања и штампања уџбеника на српском језику ћириличким писмом имала знатног удјела у дјелатности

помоћних школа у руралним насељима Далмације, односно херцеговског краја. Ове школе најчешће су имале два разреда, а највише три.

Велику заслугу за развој школства у Далмацији половином 19. вијека има епископ Герасим Петрановић, а у херцеговском крају дуги низ година Христифор Ломбардић. Треба истаћи и велику посвећеност развоју школства, у овом крају, Димитрија Мустура чијим је настојањем отворена школа у Кумбору, затим у Зеленици гдје је држао предавања иако је био парох луштички, а плаћао је једно вријеме и најам за школске просторије. Знатно труда улагао је парох тробесински Михаило Аврамовић који је једно вријеме одржавао наставу по 3 сата ујутро у Каменоме, а послје подне у Тробесину. Знатне напоре улагали су свештеници –учитељи, али нередовно и по више година нијесу примали материјалне награде па су због наведених животних околности били присиљени да прекидају наставу што је доводило до престанка рада школе. Међутим и даље би наставили одржавати недељно-празничке школе, односно учења дјеце, (посебно гдје није било школа или оне дјеце која нијесу похађала школу) по два сата недељом и празником, молитвама и црквеном појању.

Проблем у раду школа представљао је и обезбјеђивање просторија. Школе су најчешће биле смјештене у просторијама власништва цркве или у приватним зградама. Капетан Димитрије Ђурасовић своју кућу у Кумбору дао је за потребе школе, док је једанаест година школа у Јошицама бесплатно користила зграду Матије Ђучића, а престала је са радом кад је власнику иста била потребна за становање. Фондације за сеоске школе појавиле су се тек од краја седме деценије па надаље.

Број дјеце која су похађала школу у односу на број оних који су били у доби између 6. и 12. година, односно способних за школу био је знатно мањи. Ђаци су првенствено били дјечаци, а укључивање дјевојчица у наставни процес ишло је веома споро и у малом броју.

Рад ових школа је био веома значајан и одиграо је немерљиву улогу не само у образовању него и много шире и досеже све до наших дана. Посебно треба одати признање и поштовање савјесним и веома приврженим свештеницима –учитељима тога времена. Захваљујући овим школама и отварањем, током неколико деценија крајем 19. и почетком 20. вијека прије свега у руралним срединама државних основних школа и примјеном оштрих казни за родитеље чија дјеца нијесу похађала школу у херцеговском крају, односно Боки Которској у то вријеме али и касније веома мали број домаћег становништва је било неписмено. Релевантно развијено основно образовање у датом времену било је темељ будућем просвјетном, културном и свим другим дјелатностима и важан чинилац чувања народног индентитета.

Marija CRNIĆ PEJOVIĆ

**PRIMARY EDUCATION IN RURAL SETTLEMENTS
OF HERCEG NOVI REGION DURING THE 19th CENTURY TILL THE
OPENING
OF THE FIRST STATE SCHOOL IN 1869**

Summary

In Herceg Novi region during foreign rule, Orthodox Church, whose membership constituted approximately 90% of the population, did its best to preserve Serbian language. The Community of Topla during the 18th century corresponded in Serbian using Cyrillic alphabet. Towards the end of that century there was a school at Topla where the classes were in Serbian using Cyrillic alphabet, as well as in all other schools treated in this paper according to the archives materials of Topla Church kept in the State Archive of Montenegro Cetinje, Department of Herceg Novi. A significant event is the establishment of the school at Topla in 1812 according to the order of Orthodox Church authorities and the appointment of the monk of Monastery Savina Josip Tropović as teacher, among whose pupils was also Petar Petrović Njegoš. Some village priests provided primary education to smaller groups of boys. From the mid 19th century due to more convenient law provisions ever more organized schools were established at rural settlements where the teaching was done by priests-teachers. Their survival and functioning depended on economic circumstances of the local population and awareness of the necessity of education of the youth and priest-teacher's dedication to work. Very often, due to inconvenient financial support, particularly due to irregular and very low salaries, many priests were forced to give up teaching as the parish had insufficient income. In order to support their families they would take up agricultural work, while teaching demanded a lot of time. Except for the afore mentioned school at Topla, which was reopened in 1847, or somewhat earlier, and was run for 40 years by Hristifor Lombardić in the first decades of the second half of the 19th century (there are many uncertain data about the activities in some settlements in an even earlier period) schools were established at: Jošice, Bijela, Baošići, Kumbor, Zelenika, Kuti, Sasovići, Trebesin, Kameno, Mokrine and Mojdež. Orthodox Church authorities provided care and counselling for teaching at those schools, and State authorities permanently observed their work and did not completely leave them to Church authorities.

Up to the opening of the first state school at Topla in 1869 there were so called auxiliary schools, with at the most three years teaching, in national language and alphabet, though with frequent interruptions, which played an important role and left positive results till the present day, and one of the results was a small number of illiterate local inhabitants. The primary education of that time was the foundation of the future educational, cultural and all other activities and an important factor of preserving national identity in this region.